

fűrnám a tekintetemet, és ő enyhén szemlesütve (erre fejemnek a szokásosnál vagy harminc centivel alantasabb pozíciója kényszerítene) nézne vissza a szemembe. Intenzíven figyelném (vállamon nyugvó lelki fejem lelki szemeivel) kissé felülről, kissé kívülről magunkat: hogyan nézünk ki, amikor egymás szemébe nézünk. (Aztán pár perces szabadságot — kitérőt — kérnék, hogy egy zárójelben feljegyezzem *A tükrözés-metaphora* címszó alá: vállamon a szellemi, anyagtalán fej tükröszerű. Hivatása csak a tükrözés lehet. Egy külső — fix — pontból, mely azért csak megőrizte „belsőségét”! Ha majd jegyzetet írok a tükrözésről, tudományosan is megtámogatom ez elméletet. Az élet számon tart öreg hadfikat, akik háborúban veszítették el karjukat, lábukat. Nincs nekik. Mégis — mondjuk, időváltozáskor — sajog a hiányzó lábuk, visket a könyökük, s, ó, jaj, nincs mód enyhíteni a *nemlétezőben* lüktető *valódi* érzeteken. A pszichológia és orvostudomány ezt fantomfájdalomnak nevezi. Fantomviszketés, fantomsajgás. Az én elvesztett fejem helyén is születnének fantomgondolatok, nyüzsöghetnének a fantomképek, fantomvélemények. Melyek — hónom alatti — valódi fejemben tükröződnének, s melyek — a vállamon tükröznek valóságos fejemet és környezetét. Nem is olyan jaj-de-fantom ez a gondolat. Maga helyén megvizsgálándó! . . . És visszazökkennék szolgálatba, hölgyem elé, az arénába:) És kiélvezném a képet, melyben lovagi pózban — fejem hónom alatt, kezem a szívemen és a homlokomon — szerepelek. Aztán fél fordulatot tennék balra, majd szukcesszív kilencvenfokos balraátok között négyszer meghajolnék az aréna közönsége előtt. Ezúttal derékből hajolnék, hónom alatt a fejemmel, mely mozdulat tehát metaforikus főhajtás is lenne egyúttal. (Fantomfejemet közben hátraszegném, egyenesen és fenn hordanám, hogy mindent jól láthassak, megjegyezhessek — és „tükrözhessek”.) Majd kivenném hónom alól a fejemet, s fejem fölé, a magasba emelném, hogy jobban hallja az aréna a hangom: „*Akkor se veszítsd el a fejedet, ha elveszítetted!*” S hogy az éljenzést megháláljam, még egy mutatóvannal ajándékoznám meg az arénát. Fejemet jobb kezembe venném, meglóbalnám, majd teljes erővel az ég felé dobnám. „Fel vagy dobva, nézz szét!” Jól felröpíteném, hogy messzire lásson, s jelenthesse: „A nyársakon már pirulnak az ökrök . . .”, ésatöbbi. Majd kifognám, s vissza a hónom alá. Disztlépés. Tiszteletkőr. „Tanulság(ot): véd a fejedbe, és ne veszítsd el!”

(Folytatjuk)

Vízmélyben gomolygó éj

Baka István: *Égtájak*
célkeresztjén

Tűzfal és vadon

A költő legújabb kötetét kezünkbe véve legelőször a borító képe gondolkodtat el bennünket. A Pataki Ferenc festménye alapján készült fedőlap sajátos háttérbe helyezi a költő Zrínyi Miklós halálát: A kép előterében Csontváryt idéző alakok mögött balra főt a háttérben tűzfalrészlet,

majd görcsösen meredő fák, és jobbra lent egy csatornanyílásnak téglából kirakott tátongó szája. Az inkább koronázó kardra emlékeztető vadástör távol hever Zrínyitől, s jóval a feje fölött vakító fehér betűk a vörösésbarna háttérben:

ÉGTÁJAK CÉLKERESZTJÉN

A sokértelmű cím megköveteli, hogy megkeressük a *Zrínyi* című verset. A költeményben Baka hol egyé válik a költőelóddal, hol beleképezve magát helyzetébe őt szólaltatja meg — hol pedig az 1980-as állapotokat idézti meg a kor emberével. Az áttűnő játékoságból súlyos szavak hullanak elénk:

... soká rejtőztél tőlem Istenem
most végre szemtől szemben állsz velem
FELISMEREM VADKANPOFÁ-
DAT

A birkózás 14 állomása

A fenti idézet istenkáromlás lehetne, ha kiragadnánk a szövegkörnyezetből. Ám szó sincs erről: a kötet versein végig érződik az a küzdés, amely egy emberi léptékkal nem mérhető lényel folyik. Baka Isten-képe a középkorig nyúlik vissza. A korai eretnekmozgalmak Isten — Sátán egyenrangúsága nemcsak verseiben tűnik fel — *Körvadász, Sátán és Isten foglya, A Nagy Vadász, Circus Maximus* —, hanem elbeszélésében is: *Vasárnap délután*. A felfoghatatlan Isten-tettek gyakran tűnnek embertelennek, sokszor a szó köznapi értelmében is. A félelmetessé váló emberi világ tükrében a fenti is értéktelenedik, gondoljunk a *Szürkület*, az *Angyal*, a *Halottak éje* vagy a *Szonett és ellenszonett* megoldásaira. Innen nézve már nem tudhatjuk, hogy az Úr csupán „Égi Vak” vagy „részeges sirásó”, akit így látta a *Vörösmarty-töredékek*ben:

... S a sírt hol nemzet süllyed el
Köszönti Isten a világra

A Baka-versekben inkarnálódó Isten rosszindulatának legláthatóbb bizonyítéka, hogy az őt megcsúfoló emberi világ létezhet. Hosszú évek után azonban Baka — akárcsak a bibliai Jákob — talán rátalált az irgalomra és az áldásra is. Mert ahogy a toposzban az Ismeretlen kénytelen részeltetni Jákobot, a küzdőt az áldásában, ugyanúgy Bakának is sikerült — érezzük — megragadnia az ő Ismeretlenét ... a kérés mindenestre elhangzik:

Talán te írod, Istenem,
a föld színére versedet?
Hozzád fohászodom — nekem
add meg, hogy benne rím legyenek!

És hogyha rímnem engemet
elég tisztának nem találasz,
beérem azzal is — legyenek
verseidben asszonánc!

(Tájkép fohással)

A lánc szemei

A kötet szerkesztés elve Ady óta általános gyakorlat: a ciklusokba rendezett versek újabb jelentéssel gazdagulhatnak. A költő azonban eltér a Mestertől, Ady 56 ciklusából 10-nek nem verscím a címe, s a címadó versek 5 kivételével a ciklusok közepén, első harmadában található. Baka 14 ciklusában a *Háborús téli éjszaka* kivételével a címadó vers a ciklus végén található. E megoldással láncszemszerű kapcsolat jön létre, hiszen a cikluscím és a címadó vers foglalja keretbe a tematikus egységű műveket. A tudatos szer-

kesztés mellett szól, hogy a *Magdolna-zápor* (1975) eredeti 4 ciklusából csak 1 volt ilyen, a *Tűzbe vetett evangélium* (1981) 5 ciklusából 2, míg a *Döbling* (1985) valamennyi ciklusa (4) e rendezőelv szerint épült fel. Tekintsük át az új kötet új ciklusait!

A *LEGENDA, HÁT LEHULLASZ* korai versei erős József Attila-hatást mutatnak, de nem bántó ez a követés. A későbbi Baka felé mutat az *éjszaka* motívumának kidolgozottsága. Ez az éjszaka nem napszak, hanem korszak, ennek a felfedezése teszi nyomasztóvá a verseket.

A *KÖNYÖRÖGŐ ÉRETTEM* ciklusban jelenik meg először az ellenséges Isten, míg a szerelmi témát feldolgozó *Ballada* a népköltészet, a népi hagyomány és hiedelemvilág felé nyit.

A harmadik ciklus, a *FEGYVERLETÉTEL* verseiben érezhető Ady hatása. Nemcsak a nemzeti téma megjelenése, hanem az alakzatok, a szimbólumok is a Mesterre utalnak. Ezt ellensúlyozza az első *Vörösmarty*-betét: *Vörösmarty, 1850., Vázlat A vén cigányhoz, Fegyverletétel*. Baka a természet emberivé változtatásával egészíti ki az első ciklusokban felvázolt világ ember telenségét. Legszebben ez a *Vázlat A vén cigányhoz* soraiban sikerült:

A rétek
már kezesezdve
ringatják a csendőrlovak árnyát.
A tó
reszkető varrólány, az ég
hőhéringét ráncolja gondosan
báli ruhák fodraivá.

A *SAKADY, MAGDOLNA-ZÁPOR* költeményeiben ismét előtérbe kerül a magánélet. A *Könyörgés lányom életéért* Kosztolányit juttatja eszünkbe (Most elbeszélem azt a hónapot ...), ezt az érzést erősíti a *Gyóntató fehérség* evokációja is:

... hazám is méltán
nem fogadott fiának

A kisszerű élet-tények lét-telenné változtatják az embereket, a jajszó, a *KYRIE ELEISZON* talán áthatolhat a közönyön. Talán ... , hiszen ebben a ciklusban teljesedik ki a *zápor*-motívum (*Változatok egy kurucdalra II., Ingemet varrják stb.*), amely az embereket kiszolgáló természet vádiratává lesz. (Gondoljunk még a *Vörösmarty Előszó* tavaszára!)

Az ötödik ciklus három verse kelet-európai régióba ágyazza be a nemzeti problematikát. Hogy Bakának mennyire sikerült megragadnia a lét-fenyegetettség hangulatát a *Bolgárok*, a *Székelyek* és a *Jantra hidján* című alkotásaiban, azt egy plágium is bizonyítja (Somogy 1981/1).

A *TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM* címében őrzi Adyt, de jelzi az elszakadást is: Baka ekkor válik önálló költővé. Az *ősz* és a *tél* jelentései az éjszakához és a záporhoz kapcsolódva adják

meg létünk koordinátáit. Nem véletlen, hogy a kötetünk címe, az idézetrészt ugyanitt található: kiemelés a *Körvadászat* utolsó (!) sorából. Isten és Sátán kártyapartijában az élet a tét, minden élet...

... a láthatár, mint hajsza összezáru,
s égtájak célkeresztjén megáll és vár a vad.

A hetedik ciklus hosszúverse az Ady Endrének ajánlott *Háborús téli éjszaka*, a költő történelemképeinek egyik remeke. A 9 egységből álló mű páratlan darbjai a „Különös éjszaka ez” anaforikus ismétlésére fűzetnek fel — így is utalva az Emlékezés egy nyár-éjszakára című Ady-versre, s így fonódik össze az Ady-életmű, Baka Ady-élménye és a 20. század történelme. Itt áll előtűnk tökéletesen Baka beleképzeléses technikája, amely a későbbi jeles művek forrása lesz. A képek, montázsok, a zeneiség nemcsak Ady, K. Kraus, R. Musil, M. Krleža pusztulásba rohanó Monarchiáját idézik elénk, hanem főként tornyosul egy másik végzet is: a miénk.

Az *ISTEN FŰSZÁLA* ciklusában már köztünk is jár ez a végzet: *A Nagy Vadász*. Diszlet-világunk Patyomkin-értékei között botladozunk, mint az *Én, Thézeusz* című kisregényének kiskatonája — vajon mi ad értelmet az életnek?

Különösen, ha erre a világra már nincs is racionális magyarázat. A *MEFISZTÓ-KERINGŐ* pokoli versei azt mutatják, hogy ebben a világban az Ördög, a Halál van otthon igazán. S mit ad a filozófia, a világgkép?

... a tükör széttört, és széttört a látvány
s ki megpróbálja összerakni, össze-
zagyvól tükör- és látszatscerepeket...

A tükör széttört
A Monarchia halálmenete jövőnket vetíti elénk,
amelynek végén

A tavak ablakát betörve,
mint szétduzzant pezsgőpalack,
vizmélyig gomolyog az éj.

Trauermarch
Ezt a létélményt erősítik meg a *HALOTTAK NAPJA* pillanatfénykép-élességű versei is. A költő gyermekkoráig visszanyúlva (*Halottak napja*) próbálja látómezejébe fogni ezt a pusztulásra ítélt és pusztító világot. *De profundis* és *Circumdederunt* — az egyén magárahagyatottságát szólaltatják meg ezek a versek. Van-e még esély, lehet-e menedék?

E problémakör a *Döbling* központi magja. A hat versből álló ciklus/hosszú vers nem a reformert, nem a legnagyobb magyart állítja a fénybe, hanem a Napló vívódó, a cselekvéstől elzárt, önön kétségeivel is küszködő Széchenyijét. Az Ilia Mihálynak ajánlott költeményben Bakának sikerül megmenteni a romantikus vátesz nemzetsorsot formáló szavainak hitelét és a döblingi karsorsokból üzen a 20. századnak.

A *BALCSILLAGZAT* versei, mint a tóba vetett kő körkörös hullámai az előbbi gondolatokhoz kapcsolódnak. Az ismerős képekből és témákból kiemelhető az *Átutazóként* című elégija, amely a *Margit* című kisregénye epilógusaként is felfogható. E versben újabb jelentéssel gazdagította a nyugatosok óta használt állomás-képet.

A *PRELŰD* zenei témájú ciklusból érezhetően hiányzik a félreértés miatt kimaradt Graves-díjas vers: *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban*. A nyitóverset korábban értékeltük (Tiszatáj 1990/4), de a *Vörösmarty-törredékek* azért is megemlítendő vers, mert a második „Bach-korszak” ellen lázadó költészet egyik gyöngyszeme. A *Halál-boleró* ritmusába egy 18. századi svéd rokokó lírikus verszenéjét menti át Aranyra emlékeztető könnyedséggel. A zenei építkezésű költeményekből kiemelném a *Caspar Hauser* című versét, amely a Hamlet-élmény nagyszerű interpetálása.

A *TÁJKÉP FOHÁSSZAL* ciklus alapján tér el az eddigiektől. Az első jel a szonettforma túlsúlya: a 7 versből 4 szonett (valójában 8 szonettet olvashatunk). Baka eddig a kisformák közül a 16 soros, 4 versszakos formát kedvelte. Véleménye szerint ebben kedvezőbbben érvényesíthető a petrarcai szonett kompozíciós elve, ráadásul jobban kapcsolódik a nemzeti hagyományokhoz is. Valóban, a 88 versből 32 ilyen, ennél rövidebb, nem szonett csak 11 található.

A zárt forma azonban nem akadály a műfordításon iskolázott költőnek. Egyik legjelentősebb szonettje az *Aeneas és Dido*. A Brodskij ihlette mű messze fölülmúlja a Nobel-díjas költő versét (Dido és Aeneas). Ekkor még Aeneasszal szól a költő, az azóta irt *Farkasok órájában* E/1. személyben vall elveszített és eljártozott lehetőségeiről. A *Mágikus szonettek* bravúrja sem feledtetni a második szonett gyengeségét: az ars poetica súlyát nem bírja el a középkor végi misztikához visszanyúló első szonett ötlete. Míg a magányban fogódzót nyújtó mítosz hiányzik a *Szonett és ellenszonett* soraiból, a *Thézeusz* erre épít, akár csak a már említett hasonló című kisregénye. S ebben az ellehetetlenülő és ellehetetlenítő világban jelenik meg a *Tájkép fohással* segítő Istené.

Könyvtükörkép

Válogatott és új versek — ez az alcím, 20 év terméséből szemelgette a szerző. Karscsú könyv a Szépirodalmi Könyvkiadó kiadása, noha tartalmazza az előző köteteket is: mit kezdetünk vele? Tenyerünkbe simul, társunkká válik, szükségünk van rá. Baka István harmonikus egységbe foglalta a hagyományos formákat és a modern

világlátást. A tükörbe néző költő arca elmosódik, akár a belső borítón lévő fényképen. A tükörbe néző arca elvész, s egyszerre, ha merőn nézzük és nagyon figyeljük, akkor új arc jelenik meg: a mi arcunk. A versekbe foglalt világról kiderül, hogy ez a mi világunk, s meg kell tanulni élni benne — vagy ha már nem, akkor ismerni azt a tájat, ahova nincs visszaút! S akkor talán nem lesznek igazak az arra a világra érvényes jó szavak:

... állunk mindenütt a négy
égtáj célkeresztjén, hiába
lengünk ki jobbra-balra, telibe találja
az utolsó szavunkat is

A Nagy Vadász

Árpás Károly

Megbélyegzettek

Csalog Zsolt: M. Lajos, 42 éves

Mikor ér véget a háború? Amikor a katonák leteszik a fegyvert? Amikor a tábornokok aláírják a kapitulációt, a békét, amikor a diplomaták átszabják a határokat? Vagy inkább akkor ér véget a háború, amikor az anyák visszakapják a fiaikat, asszonyok a férjeiket, gyerekek az apjukat? Vagy akkor ér véget a háború, amikor már mindenki elfelejtette, nem él egy szemtanú, szenvedő fél sem? Mondhatjuk-e, hogy a második világháború nekünk, magyaroknak az Antall-kormány megalakulásával zárult?

Bármit is mondhatunk, M. Lajosnak (ha ugyan él még) élete végéig tart a háború. Csalog Zsolt szociográfiájának sorsa a bizonyosság rá. Már az a tény, hogy szamizdatnak „született”, jelzi, hogy ez a téma mennyire tabu volt — szinte napjainkig. Ferenczy József, Münchenbe „szakadt hazánkfia” írja, hogy amikor kiment a háborút veszített Németországba, lényegében azzal a felismerésével csinált karriert, hogy egy nép nem tud sokáig élni megaláztatottan. A vereséget tudomásul lehet és kell venni, jogos lehet a büntudat is, ám a megaláztatást nem bírja sokáig elviselni az ember. Mi, magyarok pedig évtizedeken át éltünk ezzel a bélyeggel. A saját vezetőink sütőték ránk a „fasiszta bérenc”, „utolsó csatlós”, „háborús bűnös” stb. stigmákat. Holott Magyarország úgy lépett be a háborúba, hogy a parlament nem szavazta meg a hadüzenetet, s noha „szövetséges” volt, minket is megszállt a német hadsereg. Úgy nőttünk föl generációk, hogy Magyarország nem csupán a háborút veszítette el,

de a békét is. A történelem paradoxona, hogy ebben a béke (el)vesztésében éppen a győztesrel, a szintén megnyomorított, megalázott szovjet nép(ek)el osztozunk. Nem csupán arról van szó, hogy az életszínvonal messze elmarad a földig vert, megosztott, megtiport Németország(ok)étól, de a lelkeket is ugyanúgy megnyomorította egy fasisztoid ideológia, a totalitarizmus. A világ ma már nem nagy különbséget lát Hitler és Sztálin ideológiája és gyakorlata között. Mi, magyarok hiába mondjuk, hogy nem választottuk, nem akartuk egyiket sem. A dilemma itt, Közép-Kelet-Európában tegnapig ez volt: nincs választási lehetőség, de részt kell venni benne. Szegény József Attila a vonat alá menekült a feloldhatatlan dilemmá elől. Ma már tudjuk, hogy voltak gondolkodóink, akik előre látták a veszélyt. (Kassák: kétfajta fasizmus van: az egyik barna, a másik vörös) Elhallgattatták, később agyonhallgatták, sőt megrágalmazták őket (lásd Németh László pl.)

De mit tudott, tudhatott minderről, mi köze mindehhez M. Lajosnak, a parasztembernek, akit belesodortak a háborúba? Jószerével semmi. A szó szoros értelmében balek ő, sok százezer sorstársával együtt. Besorozták és rosszul kiképezte, rossz felszereléssel, rossz tisztekkel kidobták a frontra. Nem akart ő harcolni, mert azt se tudta, hogy miért és ki ellen, de ha már ott volt, tette a dolgát. Nem lelkesen és nem is túl leleményesen, már ami a tényleges harcot, az ölést illeti. Ezért is nem értettem, amikor — apámék generációjától — azt hallottam, hogy „a magyar jó katona”. A történelem kegyetlen igazságtétele szerint csak a győztes hadsereg katonája „jó”. Egy ideig, mert ami ma történik a Szovjetunióban: egyfajta felocsúdas a gloire-ból, a veterán hős kultuszból, azt bizonyítja, hogy bizony a győztesnek is keserves. (Csak Berlinért több mint egymillió szovjet katona esett el, pedig akkor már meg volt verve az ellenség.) Nem cinizmus tehát, ha azt mondjuk, hogy M. Lajos egy értelmetlen húsdarálóba került egy olyan ellenséggel szemben, aki a saját embereit se kímélte, sőt!, azokat talán még kevésbé, mint az ellenséget. Mindezt persze ma már jól tudjuk Orwell, Koestler, Szolzsenyicin stb. könyveiből (a Nyugat már korábban), M. Lajos kálváriája tehát nem az újdonság erejével hat. Nem is annak szánja Csalog Zsolt, hanem egyfajta elégtételnek. Mert mi történt M. Lajossal miután 13 évi szibériai fogság, elmondhatatlan szenvedés után (Sztálin halála nyitja meg a gulagok kapuit) végre hazai földre ér? Kimondani is képtelenség: az AVH foglya lesz, mondván, hogy „a szovjet nép meg tud bocsátani, de ők nem”. Hogyan is értethné, érné föl ésszel ez M. Lajos, annyi borzalom után? Meg akar halni, mert ha a földije, honfitársai ádázabbak, mint a kiméletesnek ép-